

aj porovnáva, pričom zisťuje, že „s ním měl podobné ...téměř všechny vlastnosti, s výjimkou dvou, které však podle mého názoru významně utvářely jeho intelektuální projekt: pocházel z provinčně buržoazní rodiny a byl homosexuál (mohli bychom dodat ještě vlastnost třetí, ale ta je podle mne jen následkem dvou předchozích a současně je i vysvětlujícím faktorem, a to skutečnost, že byl filosof a také si tak říkal).“ Iným príkladom je redukovúci pohľad na P. Lazarsfelda, len ako na hlavného predstaviteľa nadnárodnej vedeckej spoločnosti a následne R. Boudona predstavuje už iba polvetou, ako „šéfa francouzské pobočky své nadnárodní vědecké společnosti“.

Celkove Bourdieu venuje väčšiu pozornosť filozofom, ktorí – napriek jeho ostentatívnej a reflexívnej konverzii k sociológii – v tomto autobiografickom pohľade boli viac jeho referenčnou skupinou. Určité preferencie a zjednodušenia jeho optiky však možno interpretovať aj jeho zámerom, aby čitatelia jeho kníh z mladších vekových kategórií – ktorým Bourdieu, ako viackrát v texte pripomenul, predovšetkým adresoval tento svoj spis – mali ľahšiu orientáciu v tom čo zostalo nevysslovené, a aj v akomsi odkaze. V takých situáciách sa zjednodušeniám a sebaštylizácii ťažko vyhnúť.

Publikáciu „*Sociologické hledání sebe sama*“ preložila do češtiny Jana Klokočková, z francúzskeho textu *Esquisse pour une auto-analyse*, vydaného v *Éditions raison d'agir*, 2004. Obsahuje *Předmluvu k českému vydání* od J. Kellera, *Poznámku francouzského vydavatele* a napokon krátky medailón *Pierre Bourdieu (1930 – 2002)*. Spomenutá *Poznámka...* prináša pohľad na okolnosti vzniku textu knihy, kde sa možno dozvedieť, že ide o preklad z nemeckej verzie *Ein Soziologischer Selbstversuch*, Frankfurt, Suhrkamp, 2002 – že Bourdieu „tuto knihu vydal nejprve v Německu, a přestože měl v úmyslu ji přepracovat pro účely francouzského vydání, rozhodli jsme se jí publikovat ve verzi německé...“. *Poznámka...* teda skôr zahmlí než objasní ako je to s pôvodnou Bourdieuovou francúzskou verziou tejto publikácie.

Hoci Bourdieu hneď na začiatku publikácie explicitne pripomína „*Toto není životopis*“ a ešte aj na viacerých miestach sa v tomto zmysle jednoznačne vyjadruje, možno tento jeho spis čítať aj ako životopis. Následne sa však väčšina zo záplavy životopisov na knižnom trhu, vrátane niektorých zo sociologického pera, javí ako nehodná čítania. Možno to brať aj tak, že Bourdieuovo *Sociologické hledání sebe sama* je životopis, špecifický a sviatočný, a to napriek tomu, alebo možno aj práve preto, že životopisom nechcel byť.

Adela Kvasničková

Radka Dudová: *Interrupce v České republice: zápas o ženská těla*

Praha, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2012, 177 s.

Jak podotýká Radka Dudová v úvodu své práce, právo na legálnu a bezpečnou interrupciu patrilo medzi hlavné tématá kampaní ženského hnutí v 60. a 70. letech 20. stoločí a diskuze a střety ohledně tohoto práva vedly k novému definování autonomie žen, jejich svobod, reprodukčních práv a mateřství (terminologicky označováno jako 2. vlna feminismu). Právě zcela odlišná cesta k legální a bezpečné interrupci pro ženy v bývalém Československu v době reálného socialismu je hlavním předmětem této publikace. I když vývoj „interrupční politiky“ je v knize dotážen prakticky až do současnosti, meritum knihy spočívá v důkladném rozboru posunů v této problematice v Československu v době od 50. let do začátku 90. let a ve vysvětlení dalšího vývoje od 90. let až do současnosti, které z těchto posunů vyplývá. Je zde velmi prakticky ukázán fenomén tzv. závislosti na cestě (path dependency) určující dnešní stav regulace interrupcí v české společnosti.

Bez ohledu na to, že kniha bude v knihovných zařazována zřejmě do kolonky gender studies, je dobré si povšimnout kon-

ceptuálního a metodologického přesahu knihy, který ji činí relevantní i pro knihovni přihrádky sociologie a historie, zřejmě i historické sociologie, jestliže si takovou přihrádku vytvoříme. Práce má konceptuálně a metodologicky mnohem širší záběr, než by se mohlo z prostého a tematicky úzce zaměřeného titulu zdát.

Autorka ke svému úzce danému tématu přistupuje z širší báze přes foucaultovské koncepty biomoci a governmentality, které v první kapitole rozsáhle rozebírá, aby se mohla dostat ke svému vlastnímu konceptuálnímu vymezení problematiky prostřednictvím „tělesného občanství“. Vedle toho je ovšem stejně důležité podívat se blíže i na autorčinu volbu metodologie a její konkrétní rozpracování výzkumné metody. Autorka volí cestu od Foucaultova chápání diskurzu k diskurzivní analýze, která bere v úvahu různé školy a směry analýzy diskurzivních rámců (Goffman, Snow, Bedford, van Dijk, Donati), aby mohla dostatečně specifikovat, v jakém smyslu jí jde o analýzu politického diskurzu. Diskurzivní rámce jsou v práci chápány jako „určité obecně sdílené a veřejnosti snadno srozumitelné vzorce argumentace přítomné v diskurzu, které se zakládají na určitém obecně sdíleném, kulturně tvarovaném a nezpochybňovaném „věděním““ (s. 32). Těmito rámci je dána konkrétní definice daného problému, jsou předem určeny osoby, které nesou za danou otázku odpovědnost, a zároveň aktéři, kteří se mohou a mají k problému vyjadřovat a takto předznamenávat jeho řešení. Ovšem k této jisté sociální predeterminovanosti je z pohledu Radky Dudové nutno dodat, že zároveň je v diskurzu prostor pro získávání převahy a že to, které z rámování jí v politické debatě získá, souvisí s tím, jak si různí aktéři vedou při vnášení a prosazování vlastní interpretace sociálních vztahů a problémů do politické agendy a jak vlastní návrhy a řešení prosazují (s. 32–33). A toto je z hlediska autorky, navzdory představě o monolitnosti a predeterminovanosti obsahu poli-

tiky v reálně socialistickém režimu, i případ řešení interrupční problematiky v Československu před rokem 1989.

Tato diskurzivní analýza rámců ovšem není pro autorku konečným výsledkem. Autorka tyto proměny rámců a jejich posuny spojuje s vlastními bezprostředními institucionálními proměnami (tak, jak je známe z obvyklého historického zaznamenávání dat a obsahu legislativních proměn). Radka Dudová takto vědomě mluví o diskurzivním institucionalismu.

Přejdeme-li k vlastnímu tematickému záběru práce, ta takto z hlediska konkrétních historických „milníků“ – tedy bezprostředních institucionálních proměn – řeší především vznik legislativy uvolňující přístup k legální interrupci v roce 1957 a změnu interrupčního zákona v roce 1986. Tyto dvě legislativně-institucionální úpravy by se mohly zdát s ohledem na kontext reálného socialismu, v němž často považujeme institucionální opatření a jejich obsahy za shora určené a snadno odhadnutelné a vysvětlitelné, jako velmi malý prostor pro nějakou rozsáhlejší a hlubší analytickou studii. Ale právě důkladný sociologický rozbor diskurzivních rámců jako základu pro analýzu jevu je, s ohledem na dnes obvyklé „historické“ popisy různých problematik v době reálného socialismu a jejich vývoje až do současnosti, novum, které z metodologického pohledu tato práce přináší. Zde již nejde o otázku pouze metodologické, ale ukazuje se tu, jak zběžně, zkratkovitě, schematicky a rutinně se k minulosti v období reálného socialismu obvykle přistupuje a jak předložená studie tento přístup překonává.

Práce důkladně sleduje tematiku interrupce jak v dobovém odborném diskurzu (odborné publikace včetně dobových gynekologických, jiných lékařských, psychologických a demografických časopisů, s legislativou související materiály pocházející z pera odborníků, publicistické projevy odborných kruhů v dobovém populárním ženském tisku), tak také v tehdejších hlav-

ním populárním tištěném mediu zaměřeném na ženy – v časopise *Vlasta* (ročníky 1948–1973 a 1983–1986), nebo – v souvislosti s konkrétní diskuzí spojenou s interrupční legislativou – v *Literárních novinách* (červenec až září 1957), a vedle toho se věnuje také samotnému projednávání problematiky interrupcí v dobových institucích (debaty v parlamentu, materiály spojené s působením Státní populační komise apod.). Svým způsobem nejednoznačný status zde mají rozhovory uskutečněné s odborníky účastnicími se těchto diskuzí a tedy podílejícími se na utváření zkoumaného diskurzu, kteří o několik desítek let později v prováděné analýze vystupují prostřednictvím rozhovorů provedených v současnosti. Z analytického hlediska není zřejmé, v jaké roli vystupuje tímto způsobem získaný materiál (jde o odborná interview nebo o pamětnické, tedy vzpomínkové rozhovory, či standardizovaná sociologická kvalitativní data získaná prostřednictvím rozhovorů?).

Chronologicky je publikace rozčleněna na kapitola o vlastní legalizaci interrupce v roce 1957 a směřování k ní, po níž následuje kapitola vymezená lety 1960 až 1986. Následující kapitola je věnována změně interrupčního zákona v roce 1986 (zrušení interrupčních komisí). Závěrečnou část publikace tvoří popis nových aktérů a střetů po roce 1989 (hlavně pokus skupiny pravicových poslanců o zákaz interrupcí v roce 2004) a kapitola o specifických skupinách žen, která analyticky souvisí s vlastním závažným poznatkem charakterizujícím celé zkoumané období (lékařské až eugenické motivace opatření).

I když k legalizaci „umělého přerušení těhotenství“, jak se interrupci v české legislativě a dalších oficiálních dokumentech začalo říkat, došlo v Československu relativně brzy ve srovnání s mnohými západními zeměmi, nebyl tento krok přirozeným vyústěním dynamiky vývoje v občanské společnosti, ale došlo k němu do značné míry v návaznosti na rozhodnutí režim-

ních struktur v Sovětském svazu, přičemž toto rozhodnutí mělo i propagandistický aspekt naplňování „emancipace žen“ v kontrastu k postavení žen v „zotročujícím kapitalismu“. Ovšem ve vlastní veřejné diskuzi doprovázející přípravu zákona se ukázalo, že o autentickou ženskou emancipaci nejde. Prim sehrávaly jiné důvody vystupující v lékařském „hávu“. Především zde šlo o směřování ke „zdravějšímu mateřství“, takže ve věci interrupcí nešlo o to, parafrázujeme-li Radku Dudovou, „aby se ženy nestaly matkami“, ale o to „aby se staly lepšími matkami“ (viz oficiální prezentace interrupce jako legitimní jen pro ženy v obtížné sociální situaci, zveličování zdravotních rizik interrupce ve veřejných médiích a oficiálních materiálech).

K jistému posunu došlo v 80. letech v souvislosti s debatou k zákonu z roku 1986, což souviselo s prosazující se možností miniinterrupce, ale významně též s výsledky důležité a unikátní studie o utrpení dětí, které nebyly chtěné (Matějček, Ditrich, Schuller). Tím vstoupil do hry vedle čistě lékařského rámce i rámec psychologický a, jak zmiňuje autorka, argument, že žena usilující o přerušení těhotenství je většinou nezodpovědná a sobecká, začal být používán na podporu interrupce, nikoliv v její neprospěch, jak bylo charakteristické pro 50. až 70. léta.

Důležitou sférou, jíž se analýza věnuje a k jejímuž odkrytí konečný text studie systematicky směřuje, je rozbor nástrojů governmentality reálněsocialistického politického režimu. Nejde jen o interrupční komise, jak by se na první pohled mohlo zdát, ale o celý komplex opatření ovlivňujících reprodukční chování rodin prostřednictvím „různých typů vědění, nástrojů sociální politiky a mechanismů disciplíny, které dohromady tvořily governmentality jako nástroj ovládnutí těl a osobností subjektů“ (s. 139). Důležitým prvkem je v této souvislosti rozkrytí konkrétní problematiky uměle vygenerovaného populačního boomu v 70. letech (náhlý a radikální ná-

růst porodnosti v polovině 70. let), který měl širší důsledky pro politickou stabilizaci a fakticky byl nástrojem jisté pacifikace tehdejší české a slovenské společnosti. Právě na tomto příkladu si lze uvědomit dalekosáhlé mocenské důsledky specifické formy socialistické governmentality a masového narušování a ignorování práv v oblasti tělesného občanství.

V těchto souvislostech je důležité také rozpracování problematiky diskurzivních rámců týkajících interrupce i pro období po roce 1989 v závěrečné části práce, která zahrnuje i charakteristiku vývoje v oblasti rozvoje ženských organizací a sdružení v nových společenských poměrech jakožto aktérů v utváření těchto rámců. V tomto posouzení jejich vývoje, rozčlenění a jejich praktického dopadu (segment s expertním statutem včetně grantového a evropského financování versus více grassrootová sdružení zaměřující se často prakticky na bezprostřední problematiky jako porody apod.) je autorka vzhledem ke své institucionální afiliaci (oddělení Gender a sociologie na SOÚ AV ČR, v.v.i.) velmi realistická. Nepochybně to přímo souvisí s důsledným a stále koherentním uplatněním přístupu analýzy diskurzivních rámců a diskurzivního institucionalismu i pro období po roce 1989, které vede k závěru, že v současnosti dosažené uspořádání problematiky interrupcí a jakýsi aktuální *status quo* v české společnosti stále ještě primárně vychází, respektive je legitimizován rámci charakteristickými pro 70. a 80. léta, tedy rámci lékařským a psychologickým, a vlastní motiv tělesného občanství a tělesných práv žen se objevuje spíše marginálně a při střetech ve veřejné aréně není prosazován ani samotnými ženskými organizacemi.

V důsledku toho se tedy i dnes projevuje jistá „závislost na cestě“ (path dependency) a v některých aspektech interrupční problematiky přetrvává restriktivní charakter obvyklý v reálném socialismu (paradoxní postavení žen v ČR bez povolení k dlouhodobému pobytu – nemožnost le-

gální interrupce pro ně a zároveň nedostupnost pokrytí porodu prostřednictvím veřejného pojištění).

Obrátíme-li pozornost k problematickým aspektům studie Radky Dudové, není možné nezmínit několik prohřešků proti některým zásadám práce s daty a s historickými prameny, respektive s daty analyzovanými v daném momentu z historického hlediska. Zřejmě metodologicky nejzávažnějším z těchto prohřešků je nejednoznačný status autorkou uskutečněných rozhovorů s odborníky, kteří se účastnili dobových diskuzí a podíleli se na utváření zkoumaných diskurzivních rámců. Jsou to expertní interview, či pamětnické vzpomínkové rozhovory, nebo něco jiného? Standardizovaná sociologická kvalitativní data získaná prostřednictvím rozhovorů za účelem jejich systematické analýzy? Obzvláště patrné je to v momentech, kdy někteří z těchto z hlediska dobového diskurzu značně exponované aktérů tímto vstupují do interpretace zkoumaných diskurzivních rámců a ze svého subjektivního pohledu ji *ex post* ovlivňují prostřednictvím autorkou realizovaných rozhovorů.

Posuneme-li se z této metodologicko-sociologické roviny k vlastním problémům historické práce, kterou tato spíše sociologickými prostředky realizovaná studie vzhledem ke zkoumanému časovému období také zahrnuje, z historicko-metodologického hlediska nás asi nejvíce zarazí některé těžko akceptovatelné trivializující „zkratky“ a jinak problematická prezentace a interpretace historických pramenů. Asi nejproblematictější je ambiciózní charakteristika Českého svazu žen jako jedné ze společenských organizací nejdéle odolávajících normalizačním tlakům po roce 1968, předložená bez uskutečnění vlastního rozboru dostupných pramenů (nejenom o samotném Svazu) nebo alespoň odkazu k literatuře, která by se této organizací ve srovnání s jinými dobovými společenskými organizacemi v tomto smyslu věnovala (s. 62). Navíc není úplně zřejmé, jestli

nená jít o Československý svaz žen (respektive není nijak blíže vysvětleno, proč je pro přelom 60. a 70. let někdy v textu referováno k Československému a jindy o odstavec níže k Českému svazu žen, když jinak je organizačnímu uspořádání ženských organizací věnována poměrně detailní pozornost).

Podobně problematičtější může být i nekritické převzetí charakteristiky přerušovaných těhotenství, co se týče jejich „spontánnosti“, z textu klíčového státního gynekologického odborníka MUDr. Miroslava Vojty (M. Vojta in *Demografický sborník 1961*, Praha: Státní statistický úřad 1961) s ohledem na hodnocení dopadu zavedení legálních interrupcí na záměrně vyvolávaná a mimo zdravotnická zařízení uskutečňovaná přerušování těhotenství (s. 52). Je možné, že zde jde o nedorozumění, ale v nedostatečně komentované formě lze převzetí tohoto pramene chápat jako ztotožnění se autorky s tezí, že umožnění interrupcí v roce 1957 vedlo k vyřešení problému ilegálních přerušování těhotenství a že po roce 1957 se v případě ošetření v nemocnici v souvislosti s potratem, k němuž došlo mimo zdravotnické zařízení, jednalo výlučně o spontánní potraty. To je vzhledem k působení interrupčních komisí, jež v dobové společenské atmosféře stále ještě spojené s dobíhajícími prvky drsného stalinistického režimu musely působit značně odstrašujícím dojmem, iluzorní, a také o možnosti zvrátit z roku na rok praktiky zaběhlé v podzemí společnosti po mnoho let je nutné pochybovat. Ztotožnění se autorky s touto problematičtější tezí může být interpretováno jako účelový pokus „dobově dekriminalizovat“ jednání tehdejších žen, které sáhly k přerušování svého těhotenství mimo tehdejší legální rámec (pohovor před interrupční komisí, respektování jejího rozhodnutí, omezení opakovaného objevení se před komisí), deklarováním těchto přerušování těhotenství jako čistě „spontánních“ potratů.

Spíše úsměvně působí „zkratka“ použitá k „vypořádání“ se s dekádou od roku

1973 do roku 1983: „Čas tzv. ‚normalizace‘ je dobou, kdy se historie zdánlivě zásadně zpomalila. Zatímco předchozí dvě dekády byly bohaté na události a změny, v 70. a 80. letech (až do r. 1989) k mnoha změnám nedochází. Proto také neexistuje mnoho pramenů a zpracování tohoto období. Totéž platí i pro ženské hnutí či ženské organizace v této době.“ (s. 63) Omezená obeznámenost s metodami a základními reáliemi historického výzkumu (činnost organizací zpravidla zanechává pramenný materiál bez ohledu na to, jestli se něco zdánlivě „děje“ nebo „neděje“, četnost pramenů a jejich podchytení v odborné literatuře nefunguje v přímé úměře) se projevuje i v některých momentech použití referenčního aparátu s ohledem na historické prameny, sociologická data, dobovou odbornou literaturu a odbornou literaturu jako takovou. I když v případě tohoto aparátu je nutno přiznat, že autorka stála vzhledem k různorodosti svých dat a pramenů před velkým Sisyfovým kamenem a že rozlišením různých kategorií těchto zdrojů a literatury alespoň v seznamech za textem minimální nutné potřebě dostála. Zde se spíše nabízí otázka do budoucna, jak v případě tohoto typu historicko-sociologických studií postupovat při zpracování referenčního a citačního aparátu a k jakému úzu by se mělo směřovat.

Na prvním místě by stálo za to rozrůznit způsob citační reference v textu, aby z této reference bylo okamžitě zřejmé, zda se jedná o referenci k datům (řečeno sociologicky) či k historickým pramenům (řečeno historicky), nebo jestli jde naopak o odkaz k odborné literatuře. Toto je obzvláště důležité, jestliže se využívá rozsáhlého množství několika různých kategorií pramenů/dat, které by v optimálním případě měly samy být vzájemně odlišeny formou rozlišeného způsobu reference. To znamená, aby bylo zřejmé bez hledání, ve kterém z několika různých seznamů analyzovaných zdrojů a odborné literatury se uvede nějaký materiál nalézající a o jaký druh zdroje

a jakého charakteru se jedná. Elementárním způsobem takového odlišení pramenů/dat od odborné literatury může být například použití citační reference prostřednictvím poznámky pod čarou pro data a prameny (tj. způsob charakteristický pro historický výzkum) a používání spíše sociologické formy reference (referenční závorka s odkazovými údaji přímo ve vlastním textu) pro odbornou literaturu. Forma reference prostřednictvím poznámky pod čarou pro prameny/data umožňuje v prostoru poznámky pod čarou vytvářet distinktivní aparát pro referenci k různým kategoriím pramenů/dat.

Takový, či obdobně diferencovaný referenční aparát mohl v případě recenzované studie výrazně omezit poněkud zmatečnou práci s daty a prameny, která vede k tomu, že některé prameny/data a odborná literatura se dublovaly na seznamech ve více kategoriích. Za opravdu závažný problém lze v tomto případě považovat např. to, že text čtenářky Konopiské z *Literárních novin* z r. 1957 je zařazen mezi analyzované texty, tj. do jedné z kategorií pramenů/dat – „Novinové články a publicistika“, ale zároveň figuruje v seznamu obecné odborné literatury – jde tedy o míchání pramenného/datového materiálu dobové publicistiky s odbornou literaturou. Když odhlédneme od skutečnosti opakovaného výskytu a směřování textů odlišného charakteru v různých seznamech analyzovaných materiálů (např. na seznamu „Novinové články a publicistika“ a seznamu dobových „Odborných textů“) nebo dublování dobových odborných textů, které jsou kvalitativním souborem dat a jako takové jsou předmětem analýzy, v seznamu obecné „nedatové-nepramenné“ odborné literatury. Nabízí se zde „kacírská myšlenka“, zda něco, co je analyzováno jako historický pramen nebo jako kvalitativní sociologická data, může v jednom a tom samém výzkumu vystupovat zároveň jako odborná literatura pro tento výzkum.

Přes tyto různorodé prohřešky související převážně s tím, že jde zřejmě o prvot-

ní zkušenost autorky s realizací výzkumu zasahujícího do historické oblasti, se v českém sociálně-vědném kontextu jedná o novátorskou studii právě s ohledem na překračování oborových vymezení. Jde o analýzu zdánlivě monolitního a příliš nevariabilního, či jen v několika málo konkrétních krocích se měnícího jevu v době reálného socialismu, a ukázání na něm i z dnešního pohledu jen domněle zanedbatelnou sekvenci změn, která se ovšem reálně projevuje dodnes prostřednictvím stále působící path-dependency.

Marcel Tomášek

Petr Sak, Karolína Kolesárová: *Sociologie stáří a seniorů*

Praha, Grada 2012, 232 s.

Autoři publikace věnované problematice stáří jsou dobře známi svojí výzkumnou a publikační činností v oblasti sociologie mládeže. Proto může jejich současný již několikaleťtý zájem o nejstarší věkovou skupinu i překvapit. Bližší seznámení s recenzovanou publikací však ukáže kontinuitu s jejich dosavadní prací, a to jak v celkovém přístupu k analýze a prezentaci, tak v metodách šetření, ale i tematicky. Také zde totiž navazují na svá šetření a komparace hodnot a životního stylu různých věkových skupin, na které se zaměřovali ve svých dřívějších pracích.

V předložené práci můžeme ve vzájemné vazbě vysledovat klíčová témata, jimiž jsou charakteristiky jednotlivých životních etap a jejich srovnání, a to s důrazem na komparaci skupin mládeže a seniorů a na problémy sociální skupiny seniorů v současnosti. V neposlední řadě vystupuje velmi výrazně téma vymezení historicky zakotvených generací a charakteristiky generace nejstarší. V zájmu přehlednosti budeme postupovat podle tohoto schématu, i když struktura práce se řídí poněkud jinou logikou.